

ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙΡΟΙ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΤΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ*

Α. Β. ΜΟΥΜΤΖΑΚΗΣ

Σήμερα υποστηρίζεται ότι η «δια βίου παιδεία» αποτελεί επιτακτική ανάγκη της εποχής μας. Αυτή η συνεχής παιδεία, η μόρφωση που σταματά μόνο με το τέλος της ζωής μας, εύκολα καταλαβαίνει κανείς πόσο πιο επιτακτική είναι γι' αυτούς που θα την εμπνεύσουν στους άλλους. Και αυτοί είναι οι δάσκαλοι.

Για τους δασκάλους κάθε βαθμίδα, και όχι μόνο βέβαια για τους προηγούμενους λόγους, η αδιάκοπη παιδεία, η συνεχής συμπλήρωση γνώσεων είναι από τις πρώτες φροντίδες τους. Και αυτή η συμπλήρωση γνώσεων δεν αναφέρεται κυρίως στην ποσότητα, ούτε μόνο στις νέες τεχνολογικές γνώσεις, που ραγδαία πολλαπλασιάζονται και μεταβάλλονται, αλλά και σε θέματα ιδεών, θέματα κοινωνικής φιλοσοφίας κτλ., αλλά όσο μας ενδιαφέρει εδώ σε θέματα τρόπων αντιμετώπισης των παιδαγωγικών η διδακτικών θεμάτων. Πραγματικά οι αλλαγές στα νεότερα χρόνια είναι πολλές και μεγάλες.

Μερικά παραδείγματα που αναφέρονται στους νέους τρόπους της παιδαγωγικής γενικότερα πράξης θα μπορούσαν να είναι τα ακόλουθα:

α) Δεν είναι πια αποδεκτή η άποψη του θετικισμού κυρίως για την επιδίωξη της αντικειμενικής και πλήρους γνώσης στο σχολείο, δηλαδή η επιδίωξη να μάθει ο μαθητής όσα του χρειάζονται, όσο το να «μάθει να μαθαίνει»¹.

β) Το σύγχρονο σχολείο, όσο και αν έχει δικές του αρχές και απαιτήσεις και δικό του πρόγραμμα, δεν μπορεί να είναι απομονωμένο από τη ζωή. Η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου αρχίζει από το σχολείο. Υπάρχει διαλεκτική σχέση σχολείου και κοινωνίας, κάτι που δεν το παρατηρούσε κανείς πάντοτε στο προηγούμενο σχολείο. Και επειδή οι λέξεις προδίδουν, ας σκεφτεί κανείς τη γνωστή φράση των καθηγητών προς τους μαθητές, τουλάχιστο άλλοτε: «όταν μεθαύριο θα βγείτε στην κοινωνία...» κτλ.

γ) Η «αυθεντία» του δασκάλου έπαψε προπολλού να θεωρείται ως η αρχή και το τέλος στη γνωστική και διδακτική ενέργεια μέσα στην τάξη. Ο δάσκαλος σήμερα παρουσιάζεται ως συνεργάτης με το μαθητή και από κοινού προσπαθούν να οδηγηθούν σε κάποια λύση ακολουθώντας τη βασική «αρχή της συνερεύνησης»².

Αλλά ανεξάρτητα από ό,τι αφορά τη σωστή μέθοδο, ο μαθητής με τις ποικίλες επιδράσεις που δέχεται από πολλές πηγές και μάλιστα κάποτε βομβαρδίζεται, υπόκειται και σε άλλη διδασκαλία, ώστε να κλονίζεται πολύ εύκολα το κύρος της όποιας «αυθεντίας».

δ) Σήμερα δεν υπάρχουν εκείνες οι παλαιότερες επιλογές, έστω και αν ήταν εκούσιες. Η πολιτεία δηλαδή τότε άφηνε στα παιδιά ή στους γονείς τους να αποφασίσουν για τη συνέχιση των σπουδών στο γυμνάσιο. Το δικαίωμα αυτό της «επιλογής» είναι γνωστό ότι για πολλές περιπτώσεις της ελληνικής κοινωνίας σήμαινε στέρηση - αλλά αυτό είναι άλλο ζήτημα. Η νέα λοιπόν κατάσταση της υποχρεωτικής φοίτησης στο σχολείο, με την απεριόριστη αύξηση του μαθητικού πληθυσμού, δημιούργησε ένα νέο σώμα με διαφορετικές από πριν ιδιότητες.

ε) Ο καθηγητής σήμερα έχει να συνεργαστεί με μαθητές που διαφέρουν πολύ από τους παλαιότερους. Ο σημερινός μαθητής είναι πιο ελεύθερος, με λιγότερες προκαταλήψεις ή φοβίες, δισταγμούς ή αναστολές, και βέβαια, αν δεν είναι πάντοτε σωστά

ενημερωμένος, τουλάχιστο έχει ακούσει ή έχει συχνά περισσότερες γνώσεις για περισσότερα πράγματα³.

στ) Αλλά τα πράγματα άλλαξαν και σε γενικότερα και σε ειδικότερα θέματα διδακτικής. Έπαψε προπολλού να είναι ο δάσκαλος το κέντρο της διδασκαλίας, αφού η διδασκαλία είναι πια μια μορφή συνεργασίας, χωρίς την εξωτερική επιβολή δύναμης και χωρίς τον παλιό αυταρχισμό του δασκάλου. Αλλά ακόμη σε κάποια μαθήματα άλλαξαν οι στόχοι και οι μεθοδεύσεις. Η νεοελληνική γλώσσα, π.χ., δε διδάσκεται σαν να είναι μια γραπτή μόνο ή άγνωστη γλώσσα. Η νέα γλωσσολογία μετέφερε το νόημα κυρίως από τη λέξη στο λεκτικό σύνολο. Η χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, και όχι μόνο στα μαθηματικά, εισήγαγε νέες μεθοδεύσεις στην αναζήτηση και κατάταξη της γνώσης, ώστε σε λίγα χρόνια να διαφέρουν οι γνώστες από τους μη γνώστες όσο περίπου παλαιότερα οι εγγράμματοι από τους αγράμματος κτλ.

Η ανάγκη λοιπόν για συνεχή ενημέρωση και για ανανέωση των γνώσεων ενός δασκάλου είναι παρούσα πάντοτε και σε πολλές περιπτώσεις επιτακτική. Το πιο κρίσιμο είναι ότι σχετικά με τη γνώση, όπως είναι γνωστό, συμβαίνει το εξής περίεργο: η άγνοια από μόνη της δε σε ειδοποιεί για την ύπαρξη της. Όσο λιγότερο ενημερώνεται κανείς, τόσο λιγότερο συνειδητοποιεί την ανεπάρκεια του σε ένα θέμα. Η ανεπάρκεια έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί την αυταπάτη της επάρκειας. Ανύποπτος για το πόσο αγνοείς ένα θέμα συνειδητοποιείς την αυταπάτη σου, μόνο αν έχεις κάποτε την τύχη να σου πέσει στα χέρια ένα καλό βιβλίο ή αν βρεθεί στο δρόμο σου κάποιος άνθρωπος που η επικοινωνία σου μαζί του σου ανοίγει νέους ορίζοντες. Τελικά δηλαδή αν συναντήσεις τις δυο βασικές πηγές εσωτερικού πλούτου: το καλό βιβλίο και τη συναναστροφή εκλεκτών ανθρώπων.

Μερικοί εμάς τους δασκάλους μας καταλογίζουν ότι δε διαθέτουμε πάντοτε επαρκή ενημέρωση στα νέα πράγματα.. Ο Παπανούτσος αναφέρει την παρατήρηση ενός ξένου συγγραφέα ότι ο δάσκαλος αντίθετα με τους άλλους επιστήμονες δεν πλουτίζει ούτε ανανεώνει τα επιστημονικά του εφόδια και τις δεξιότητες στη δουλειά του, στον ίδιο βαθμό που συμβαίνει με τους άλλους επιστήμονες. Και αυτό, λέει, θα μπορούσε να αποδοθεί σε δυο λόγους: α) έχει να κάνει πάντοτε με παιδιά, με ανώριμους δηλαδή ανθρώπους από τους οποίους εύκολο είναι να ξέρει περισσότερα και έτσι να μη φαίνεται η όποια ένδεια του, και β) του λείπει ο ανταγωνισμός με όμοιους επαγγελματίες που, όπως συμβαίνει στα άλλα επαγγέλματα, είναι πάντοτε έτοιμοι και ικανοί να του αμφισβητήσουν την υπεροχή του. Δεν έχει να πολεμήσει προς σκληρούς αντιπάλους. Οι μικροί μαθητές δεν μπορούν να του αντιπαρατάξουν τη σοφία τους.

Πάντως, όπως και ο Παπανούτσος παρατηρεί, τα πράγματα δε συμβαίνουν ακριβώς έτσι σήμερα.

Παλαιότερα ο μαθητής περίμενε να φωτιστεί κυρίως από το δάσκαλο. Σήμερα όμως οι πηγές των πληροφοριών, ακόμη και για τα παιδιά που δεν ανήκουν σε οικογένειες μορφωμένων, έχουν πολλαπλασιαστεί σε εκπληκτικό βαθμό. Το ραδιόφωνο αλλά προπάντων η τηλεόραση, το περιοδικό το παιδικό και όχι μόνο αυτό, η εφημερίδα, η αφίσα κτλ. είναι πια μέσα στη ζωή των παιδιών. Ο μαθητής λοιπόν ανάλογα με τις-κοινωνικές συνθήκες που ζει, με την περιέργεια και τις ανάγκες του, αντλεί ειδήσεις και ενημερώνεται και από αλλού. Αλλά έτσι δε συμπληρώνει μόνο τις γνώσεις και τις ιδέες που προσφέρει το σχολείο. Κάποτε ο μαθητής αποκτά γνώσεις ή ιδέες που αντιστρατεύονται αυτές του σχολείου. Συνεπώς δεν έχουμε πάντοτε τη βοήθεια προς το σχολείο αλλά και υπονόμευση του.

Έπειτα το σημερινό παιδί, από το νήπιο ως τον έφηβο, όπως και προηγουμένως αναφέρθηκε, έχει ελευθερωθεί από κληρονομικούς ενδοιασμούς ή πλεγματικές αναχαιτίσεις που παλαιότερα δεν ήταν σπάνιες - άλλο θέμα ως ποιο όριο... Σήμερα, σχεδόν παντού, το παιδί δε δυσκολεύεται πολύ να διατυπώσει με θάρρος ή και προπέτεια, με βεβαιότητα από επαρκή ενημέρωση ή και από ελλιπή γνώση (η βεβαιότητα μπορεί να προέλθει και από τα δυο) να διατυπώσει λοιπόν τις απορίες του, τις αντιρρήσεις ή τις προσωπικές του «θέσεις». Και επειδή σήμερα με την προβολή των ποικίλων προβλημάτων, τη σύγκρουση των ιδεών, με τις νέες αναζητήσεις, τις νέες επιτεύξεις ή τις νέες υποδουλώσεις —π.χ. σε πλαστές ανάγκες— έκαναν, στην Ελλάδα και σε όλες τις χώρες του κόσμου, πολύ εύκολη την εισβολή της αμφισβήτησης στο σχολείο, γι' αυτό και έγινε πολύ δύσκολη, κάποτε τραγικά δύσκολη, η δουλειά του δασκάλου.

Ο σημερινός δάσκαλος δεν είναι πια ο «τυχερός» δάσκαλος των αρχών του αιώνα μας, που οι διστακτικοί και ολιγαρκείς μαθητές περίμεναν να ακούσουν μόνο όσα ήθελε ή είχε να τους δώσει ο μακάριος εκείνος δάσκαλος και ήταν και ικανοποιημένοι. Ο δάσκαλος, αν θέλει να είναι του σημερινού και όχι «ενός άλλου καιρού δάσκαλος», οφείλει να μην ξεχνά ότι έρχεται να μορφώσει, που θα πει να διαμορφώσει, να πείσει και να επηρεάσει μια φιλοτάραχη αλλά και ταραγμένη νεότητα, ορμητική και απαιτητική, κάποτε φυγόπονη, όπως πολλοί από τους ανθρώπους που την περιβάλλουν, και πάντοτε βιαστική. Αυτήν τη νεότητα λοιπόν οφείλει να τη βοηθήσει να βρει το δρόμο της.

Και μόνο γι' αυτό τουλάχιστο ο σημερινός δάσκαλος δεν μπορεί να είναι δάσκαλος μιας άλλης εποχής⁴. Ίσως όμως «τυχερός» να μην ήταν εκείνος αλλά ο σημερινός δάσκαλος. Πρώτα πρώτα γιατί το επάγγελμα του γίνεται πιο δυναμικό και πιο δημιουργικό και έτσι το αποτέλεσμα αξίζει περισσότερο, ακριβώς όπως όταν δίνεις μορφή σε ένα σκληρό σώμα και όχι σε μια μαλακή και εύπλαστη ύλη. Έπειτα γιατί οι ρυθμοί της προόδου είναι ταχύτεροι, τα πράγματα δεν προχωρούν με βήμα «σημειωτόν», όπως άλλοτε, αφού ποτέ δεν γίνονταν τόσα πολλά σε τόσο λίγο χρόνο. Αυτό αν δεν είναι από μόνο του καλό ή κακό, οπωσδήποτε είναι ένα στοιχείο δύναμης, που μπορεί να αξιοποιηθεί προς το καλό. Το έργο του δασκάλου, σε μια εποχή που έχει πολλαπλασιάσει τις ταχύτητες της, γίνεται και πιο αποτελεσματικό και απλώνεται ευκολότερα σε μεγαλύτερη έκταση. Έχει λοιπόν ο σημερινός δάσκαλος περισσότερη δύναμη στα χέρια του. Σίγουρα ο δάσκαλος σήμερα ζει σε μια εποχή που ταιριάζει πιο πολύ σε δυναμικούς και λιγότερο σε φυγόπονους ή εφησυχασμένους.

Το πώς θα είναι ο σημερινός δάσκαλος, υποστηρίζουν πολλοί κυρίως δάσκαλοι, εξαρτάται και από το πώς θα είναι η κοινωνία της εποχής του ή ακόμη και ο ίδιος ο σύγχρονος μαθητής. Η αμοιβαιότητα στο αποτέλεσμα — όσο και αν μπορεί να φαίνεται παράξενο— ως προς το δάσκαλο και το μαθητή δεν πρέπει ενμέρει τουλάχιστο να παραγνωρίζεται. Στη διδασκαλία, η γενικότερα στη συνειδητή επίδραση του μεγαλύτερου προς τον μικρότερο, και μόνο σ' αυτή την ανθρώπινη δραστηριότητα, πρέπει και οι δυο πλευρές να επιθυμούν το ίδιο αποτέλεσμα: αυτός που διδάσκει όπως και αυτός που διδάσκεται. Αυτή η αμοιβαιότητα, που αποτελεί βασική προϋπόθεση —όχι βέβαια παντού με ίσους όρους— είναι κάτι που πρέπει να το συνειδητοποιούν τουλάχιστο οι μεγαλύτεροι μαθητές μας.

Αλλά δεν είναι άγνωστο ότι συγκρούονται συχνά οι γνώμες των μεγαλύτερων, όταν επιθυμούν να χαρακτηρίσουν τους σημερινούς νέους. Σήμερα ασφαλώς παρατηρούμε στους νέους μας περιπτώσεις θάρρους για αντίρρηση που δε διαφέρει κάποτε από την ιταμότητα, με εντυπωσιακά αλλά συχνά επιφανειακά επιχειρήματα και που δεν είναι

απαλλαγμένα από μια σοφιστική λογική. Άλλοτε παρατηρούμε μια απομυθοποίηση πολλών αξιών που οδηγεί ανεμπόδιστα στην ασυδοσία ή τον κυνισμό. Άλλοτε πάλι βλέπουμε μια χωρίς τάξη και ηλεγμένη ακρίβεια «επίθεση» γνώσεων που δεν της λείπει η ακρισία ή η αγωνιστική αλαζονεία. Συχνά παρατηρεί κανείς επίσης μια φυγόπονη διάθεση για ό,τι δε θεωρούν «χρήσιμο» ή μια αδιαφορία για ό,τι δε θα ωφελούσε ή δε θα έβλαπτε άμεσα την προσωπική τους ζωή.

Αλλά από την άλλη πλευρά μόνο ως προτερήματα θα μπορούσαν να θεωρηθούν άλλα γνωρίσματα των νέων, που ίσως δεν τα είχαν οι παλαιότεροι, όπως: το θάρρος της γνώμης και το να μην υποχωρούν εύκολα πριν να πεισθούν, η απαλλαγή από κάποιες προκαταλήψεις ή φοβίες η απαραβίαστα ταμπού, η απαίτηση, που βλέπουμε συχνά, να πλησιάσουν ή και να ερμηνεύσουν με ειλικρίνεια και παρηγορία κάθε ζήτημα ακόμη και κάτι καθιερωμένο, η πίστη ή κάποτε η αυταπάτηση σε ό,τι τελικά τους κέρδισε, η συχνή, άλλωστε, διαπίστωση ότι οι σημερινοί νέοι, σε σχέση με τους νέους μιας άλλης εποχής, γνωρίζουν πολύ περισσότερα πράγματα από το φυσικό και κυρίως από τον κοινωνικό χώρο κτλ.

Σ' αυτή λοιπόν την κατάσταση των αντιθετικών συχνά γνωρισμάτων της νέας γενιάς καλείται ο σύγχρονος δάσκαλος να παίξει το ρόλο του και να βοηθήσει για την εξασφάλιση μιας ευαίσθητης ισορροπίας, που συνίσταται στην ανάπτυξη ελέγχου των υπερβολών αλλά και στη μη παρεμπόδιση κάποιων αρχών που οδηγούν στην προοδευτικότητα. Ο ίδιος δεν αντιστέκεται αλλά πείθει, είναι δάσκαλος και όχι αστυνόμος⁵.

Και όλα αυτά με ποιους τρόπους; Οι τρόποι, θα έλεγε κανείς, είναι τόσοι όσοι είναι οι δάσκαλοι και οι μαθητές ίσως. Οπωσδήποτε όμως δεν είναι ένας. Πάντως δεν είναι ούτε οι απειλές ή οι λοιδωρίες, ούτε οι ειρωνείες ή οι σαρκασμοί. Πριν από οτιδήποτε άλλο βασικός τρόπος παραμένει να κερδίσεις την εμπιστοσύνη του μαθητή - και να το αξίζεις βέβαια. Κι εδώ για να φτάσεις, δεν υπάρχει ασφαλώς ένας δρόμος αλλά πολλοί: π.χ. το προσωπικό παράδειγμα, η ανθρωπινή σου ποιότητα, η κατάρτιση σου, η ενγένει προσωπικότητα σου και βέβαια η αγάπη σου για το μαθητή, κάτι που όσο και αν σε κάποιες εποχές ακούγεται υπερβολικό ή απλουστευτικό, παραμένει πάντοτε ακόμη και σ' αυτές τις εποχές ένα στοιχείο με μοναδική και βασική αξία και δύναμη, όχι απλώς ως ένα από τα άλλα μέσα της δουλειάς σου, αλλά ως μια εσωτερική σου ιδιότητα ή ως ένα γνώρισμα που ανέπτυξες μέσα σου καθώς αποφάσιζες την επαγγελματική σου επιλογή. Και βέβαια αυτή η αγάπη σου σημαίνει πολλά: π.χ. να αποδέχεσαι το μαθητή όπως είναι και έπειτα να αγωνίζεσαι να τον διαμορφώσεις ή γενικότερα να έχεις αναπτύξει περιθώρια να δέχεσαι ή και να ανέχεσαι, επίσης όμως να έχεις τη δύναμη να μην υποχωρείς χαριζόμενος ή μεροληπτώντας, αλλά να συνεχίσεις την επιμονή σου, αρκεί βέβαια να διαθέτεις καθαρό βλέμμα και να αναγνωρίζεις το δίκαιο του άλλου καθώς και τις δυσκολίες του, ψυχολογικές ή βιολογικές κτλ.

Μπροστά σ' αυτούς και σ' άλλους προβληματισμούς πώς θα σταθεί ο δάσκαλος που έχει άδειους τους πυκνωτές τους από πολύ καιρό; Αν σκεφτούμε μάλιστα ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν πανεπιστημιακές σχολές που ετοιμάζουν ακριβώς καθηγητές για το γυμνάσιο και το λύκειο, παρά επιστήμονες φιλόλογους, μαθηματικούς κτλ., έστω και αν οι απόφοιτοι των πανεπιστημίων μας κατά τη συντριπτική τους πλειοψηφία σταδιοδρομούν στην εκπαίδευση, τότε κατανοεί τη δυσκολία του προβλήματος.

Είναι συνεπώς πολύ σύνθετο θέμα η διαπίστωση —όταν γίνεται— ότι το σχολείο περνά κρίση. Η αλλαγή πραγμάτων και ιδεών που συντελείται με ρυθμό ιλίγγου, η

ανάπτυξη της ανθρώπινης γνώσης που οι άνθρωποι, οι δημιουργοί της, πολύ δύσκολα μπορούν να την παρακολουθήσουν, η ραγδαία αύξηση του μαθητικού πληθυσμού με τη στροφή των πάντων προς το σχολείο, η επιμήκυνση του χρόνου και η μεγαλύτερη προσπάθεια για την κατάρτιση, είναι μερικά από τα γενεσιουργά αίτια της νέας εποχής για το σχολείο και το δάσκαλο, και μαζί και ο λόγος που κάνει επιτακτική την ανάγκη για τον τελευταίο να συμπληρώνει τα εφόδια του για πληρέστερη παιδαγωγική κατάρτιση.

Η επιμόρφωση λοιπόν, χωρίς να σημαίνει ότι είναι το μόνο που χρειάζεται σήμερα, αποτελεί ένα θέμα από τα πιο επείγοντα της εκπαίδευσης. Όχι ως καταναγκασμός αλλά ως ανάγκη όλων μας σε οποιαδήποτε βαθμίδα. Αυτή την αίσθηση της ανάγκης την εννοούμε βέβαια και από την πλευρά της πολιτείας –κάτι που απαιτεί συστηματικό πρόγραμμα και οργάνωση αλλά και κίνητρα– κυριότερα όμως από την πλευρά του ίδιου του δασκάλου. Και χρειάζεται ο ίδιος να πιστέψει ότι η επιμόρφωση είναι σε τελική ανάλυση αυτομόρφωση, με την έννοια ότι καμιά προσπάθεια συμπληρωματικής μόρφωσης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, αν αυτή δεν αποτελεί προσωπική επιλογή και ανάγκη του ίδιου του δασκάλου. Η ενεργή και αυτόβουλη συμμετοχή του μέσα από τη μελέτη και την έρευνα θα τον βοηθήσει να γνωρίσει και τις ιδιαιτερότητες του επαγγέλματος του και να διαμορφώσει την προσωπικότητά του ως δασκάλου.

Συχνά πολλοί φορείς της εκπαίδευσης και του σχολείου συγκεντρώνουν τη δραστηριότητά τους στη διοικητική οργάνωση και παραβλέπουν τη βασική αλήθεια ότι το κυρίως εκπαιδευτικό έργο αρχίζει μετά το διοικητικό. Το διοικητικό έργο, θα έλεγε κανείς, είναι ο πρόλογος ούτε καν η εισαγωγή. Εκτός από τη συνεχή και συστηματική φροντίδα για τη διδακτική και παιδαγωγική πράξη, είναι απαραίτητη η έρευνα ή τουλάχιστο η καταγραφή της παιδαγωγικής πράξης σε όλα τα στάδια της στο σχολείο.

Η αντιμετώπιση παιδαγωγικών θεμάτων –και εδώ δεν εννοούνται οι θεωρητικές αναζητήσεις αλλά τα πρακτικά παιδαγωγικά προβλήματα που ανακύπτουν σε κάθε σχολείο– συχνά δε γίνεται σωστά ούτε στις λεγόμενες παιδαγωγικές συνεδριάσεις των καθηγητικών συλλόγων, που όλοι γνωρίζουμε όχι σπάνια πόσο τυπικές και γι' αυτό αναποτελεσματικές είναι. Και η πολύτιμη πείρα που αποκτιέται από την καθημερινή εκπαιδευτική πράξη, όταν δεν παρατηρείται συστηματικά και δεν καταγράφεται, μένει αναξιοποίητη. Έτσι δε γίνεται καμιά ουσιαστική ανατροφοδότηση (feed back) των εκπαιδευτικών, που σε τελική ανάλυση σημαίνει να μπορείς να διδάσκεις ως δάσκαλος από τις δυσκολίες που αντιμετώπισες και από τα λάθη σου που δεν απέφυγες στο διδακτικό ή παιδαγωγικό σου έργο.

Υπάρχουν εκπαιδευτικοί –από αυτούς που έχουν τον καιρό και τη διάθεση– που δε βρίσκουν πάντοτε τη δυνατότητα μιας σωστής επιμόρφωσης από βιβλία και πρόσωπα, και έτσι περιπλανούνται άσκοπα σε θέματα όπου έχουν δοθεί προπολλού κάποιες λύσεις. Στην Ελλάδα, είχε πει κάποτε ο Σεφέρης, είμαστε τραγικά αυτοδίδακτοι. Και είναι πραγματικό επίπονο και άσκοπο να ξανακάνει κανείς χωρίς λόγο το δρόμο που μπορούσε να αποφύγει. Αλλά σήμερα ίσως δεν έχει απόλυτη εφαρμογή ο λόγος αυτός του ποιητή, αφού και η σχετική βιβλιογραφία για θέματα παιδαγωγικά και διδακτικά δεν είναι τόσο φτωχή, και πολλές προσπάθειες ολιγοήμερων επιμορφωτικών συναντήσεων δεν είναι σπάνιες, αρκεί να βρίσκουν πάντοτε την αποδοχή που τους αξίζει.

Σ' αυτές τις προσπάθειες το δυναμικό του κλάδου δε στερείται τις γνώσεις και τις ικανότητες να προσφέρει στο κοινό έργο της επιμόρφωσης. Η αυτάρκεια του κλάδου στον τομέα της επιμόρφωσης του, με συστηματική επίσημη κρατική φροντίδα για τη δημιουργία των κατάλληλων στελεχών, με παρακίνηση για ειδικές σπουδές και αξιόλογο έργο, θα

αποτελέσει τη φυσικότερη και την πιο αποτελεσματική προσπάθεια για τη σωστή επιμόρφωση που έχει ανάγκη ο κλάδος σήμερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. και Παναγιώτη Δ. Ξωχέλλη, «Η κρίση του σύγχρονου σχολείου. Τα υπέρ και τα κατά της κριτικής του σχολικού θεσμού», περ. ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ τ. 22 (Καλοκαίρι 1982), σσ. 21-27
2. Χρ. Π. Φράγκου, «Ψυχοπαιδαγωγική», εκδ. GUTENBERG, Αθήνα 1984 (γ' έκδοση), σσ. 151, 328, 393.
3. Ε.Π. Παπανούτσος, «Η παιδεία, το μεγάλο μας πρόβλημα», ΔΩΔΩΝΗ, Αθήνα 1976, σσ. 32 κ.έ.
4. Ε. Π. Παπανούτσος, ό.π., σσ. 32.
5. Ε. Π. Παπανούτσος, ό.π., σσ. 34.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δ.Σ. Αλεξόπουλου, «Η Επιμόρφωση των Καθηγητών Μ.Ε.», περ. ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ. 22, 44 και 45.
- Maurice Debesse – Gaston Mialaret, «Οι Παιδαγωγικές Επιστήμες», εκδ. ΔΙΠΤΥΧΟ, τ. 7, «Το εκπαιδευτικό λειτούργημα και η μόρφωση των εκπαιδευτικών λειτουργών».
- Μ.Ι. Κασσωτάκη, «Από την επιμόρφωση στη μετεκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού. Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης», περ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ τ. 11.
- Κ.Ι. Κίτσου, «Η επιμόρφωση των διδασκάλων στη χώρα μας», περ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ τ. 11.
- Αλεξ. Β. Κοσμόπουλου, «Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του προτύπου», Αθήνα 1983.
- Κ. Μπαλάσκα, «Κοινωνική θεώρηση της Παιδείας». εκδ. ΓΡΗΓΟΡΗ, Αθήνα 1984.
- Ν.Ι Παπαδόπουλου, «Κρίσεις και προτάσεις για την επιμόρφωση των καθηγητών, εμπειρική έρευνα σε καθηγητές της ΣΕΛΜΕ Αθηνών 1981 –1982», περ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ τ. 11.
- Ε.Π. Παπανούτσου, «Η παιδεία, το μεγάλο μας πρόβλημα», εκδ. ΔΩΔΩΝΗ, Αθήνα 1976.
- Π. Ξωχέλλη, «Θεμελιώδη προβλήματα της παιδαγωγικής επιστήμης», Θεσσαλονίκη 1981¹.
- Π. Ξωχέλλη, «Παιδαγωγική του σχολείου», Θεσσαλονίκη 1981².
- Π. Ξωχέλλη, «Η κρίση του σύγχρονου σχολείου (τα υπέρ και τα κατά της κριτικής του σχολικού θεσμού)», περ. ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ τ. 22.
- Χρ. Π. Φράγκου, «Ψυχοπαιδαγωγική», εκδ. GUTENBERG, Αθήνα 1984.

* δημοσίευση στο περιοδικό Θέματα διδακτικής θεωρίας και πράξης, τ. 4, (για τους φιλόλογους Γυμνασίων και Λυκείων του νομού Δράμας), Καλοκαίρι 1989, Γραφείο Σχολικού Συμβούλου Φιλολόγων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Δράμας